

JEDAN DRUGI SLUČAJ LOGIČKOGA AKCENTA RIJEČI

MIROSLAV KRAVAR

U svome radu objavljenom prije nekoliko godina u *Ivšićevu zborniku* pod naslovom »O logičkom akcentu riječi u srpskohrvatskom« nastojao sam pokazati kako se tzv. logički akcent, vrsta *accent-a d'insistance*, kojega je djelovanje na području rečenice opće poznata stvar, očituje u nas i na području riječi ako se ova da analizirati kao složen znak ili sintagma svoje vrste.¹ Tamo je bilo govora o našim imenskim složenicama domaćega podrijetla kojima je prvi dio ili kakav prefiks puna značenja ili također kakav imenski element, a nastaju najčešće prema stranim uzorima. Naši rječnici postupaju s akcentom takvih riječi dosta slobodno i više ili manje različito.² To biva stoga što se on koleba između postojećih fonetičkih modela i logičkoga pritiska, već prema tome da li se složenica osjeća kao leksička cjelina ili se kao takva analizira sintagmatski, na osnovi tzv. »asocijativnih nizova« riječi.³

Onome što je tamo rečeno o domaćim složenicama valjalo bi dodati da ista stvar vrijedi i za složene tuđice, složenice latinsko-evropskoga podrijetla, kakvih u našem književnom rječniku — u vezi s razvojem njegove nadgradnje — ima sve više. Tu se mogu također razlikovati dvije analogne vrste složenica, na kojima se ovdje ne namjeravam posebno zadržavati, jer se mogu lako uklopiti u ono što je u navedenom prilogu rečeno o domaćim složenicama. Dosta će biti ovotko:

1. Što se tiče prijedložno-složenih tuđica tipa *ánorgānski* mjesto očekivanoga **anórgānski* prema *órgānski*, taj sam slučaj, makar i uzgred, spomenuo.⁴ Tome bi se primjeru mogao dodati cio niz drugih.

¹ *Zbornik u čast S. Ivšića*, Zagreb 1963, str. 209 i d., a napose 211 i d.

² U obzir su bili uzeti: Broz-Ivekovićev (u nastavku BI) i tri dvojezična: Ristić-Kangrgin srpskohrvatsko-njemački (RK), Benešićev hrvatsko-poljski (B) i Deanović-Jerncjev hrvatskosrpsko-talijanski (DJ). Ovdje dodajem i Klaićev rječnik stranih riječi (K).

³ *Ivšićev zbornik*, str. 210 i d.; isp. također F. de Saussure, *Cours*, Paris 1931, str. 170 i d.

⁴ *Ivšićev zbornik*, str. 215 bilj.

analognih. Jedino što bi trebalo utvrditi jest pitanje je li prevaga logičkoga akcenta, npr. *ānorgānskī* nad fonetičkim **anōrgānskī*, stvar domaćega razvoja ili možda prije jednostavan prijenos iz njemačkoga, gdje također imamo *orgānisch*, ali *ānorgānisch* s logičkim akcentom kao glavnim, a fonetičkim kao sporednim.

No valja napomenuti da i samo odabiranje između dvije mogućnosti počiva na svijesti o distinktivnoj vrijednosti logičkoga akcenta.

2. Logički se akcenat očituje i u nizovima latinsko-evropskih složenica od dva imenska dijela, kao što su *telēgram* < nešto. *telegrām*, *parāgraf* < *paragrāf*, *gramōfōn* < *gramofōn* i dr. Naši su rječnici na muci s akcentom takvih riječi, a često se među sobom i razilaze. To je uglavnom stoga što se one naglašavaju također ili kao leksičke cjeline, leksemi, i to prema stranom akcentu, a obično preko našega neštoškavskoga (kao u navedenim primjerima), ili se analiziraju kao složenice pa se onda ili i naglašavaju kao takve ili podliježu djelovanju logičkoga akcenta. Tako ćemo u rječnicima naći: samo *kilogram* pored *telēgram*, samo *kilometar* pored *centimetar*, ali također *heksametar* pored *heksāmetar*, *mikrofōn* i *mikrōfōn*, *neolit* i *neōlit* itd. Tome treba dodati da se u govoru većina takvih riječi može čuti i s kratkosilaznim akcentom na početnom slogu, dakle i *tēlegram*, *pāragraf*, *grāmofōn* pa *centimetar* i dr.

Akcentat " na početnom slogu opravdava se i ovdje logički, samo što se ne vidi dvoje: prvo, potječe li izvana (u prvom redu iz njemačkoga, preko kojega nam takve riječi obično dolaze) ili se radi o pojavi prenošenja govornoga akcenta u jezični sistem, i drugo — da li se iskorišćuju i postojeći modeli, npr. u primjerima kao *telēgram* : *mikrofōn* (prema *samōkres* : *sāmōstān*) ili *centimetar* (prema *pālīkuća*) i sl. Ako je u slučaju kao *kilogram* logički akcenat očevidan, moglo bi se u slučaju kao *mikrofōn* raditi o logički uvjetovanu izboru modela (osim ako podudaranje nije slučajno).

U svakom slučaju, naše su latinsko-evropske složenice, kao i mnoge domaće, što se tiče akcenta, u kaotičnu stanju, pa bi ih bilo vrijedno posebno obraditi.

*

Jednu drugu skupinu riječi na kojima se također očituje djelovanje logičkoga akcenta čine neke izvedenice latinsko-evropskoga podrijetla koje se u rječniku, osobito stručnome, javljaju u većim nizovima. Takve su mnoge imenice i pridjevi koji se izvode pomoću određenih sufiksa. Evo samo nešto od obilne građe iz suvremenih rječnika:

- āl: instrumental, kondicionāl, palatāl
- ār: singular
- iv: genitiv, kolektiv, negativ
- ālan/-ēlan: aktualan/-ēlan, kōmunālan, intelektualan
- īlan: rentabilan, senzibilan, varijabilan
- āran: sekundāran, elementāran, revolucionāran
- ēran: efemeran, periferan
- ōran: iluzōran, meritōran
- ātan: delikātan, obligātan, separātan
- ūtān: apsolutan, rezolutan
- ōzan: virtuōzan, mālerōzan, tūberkulōzan
- ivan: relativan, operativan, konstruktivan
- iōnī: agitaciōnī, okupaciōnī, penziōnī.

To su, kako vidimo, odreda riječi iz jezika kulturne nadgradnje, pa ih u BI — kao i uopće u starijim rječnicima — većinom nema, a novi ih donose sve više. Gotovo sve takve riječi nalazimo u rječnicima s kratkosilaznim akcentom na početnom slogu, kao što je označen gore u primjerima, i, naravno, s duljinom na latinskom sufiksu. Tu se naši noviji rječnici većinom slažu u akcentu.

Već ovdje treba reći da se u nekim štokavskim ili naknadno štokaviziranim krajevima navedene riječi, a i mnoge druge njima slične, naglašavaju u skladu s novoštokavskim sistemom, pri čemu latinsko-evropski oblik s akcentom na sufiksu služi kao polazna točka. Tako imamo: *instrumentāl* (DJ i ima *palātāl*), *singular*, *genitiv*, pa *aktūālan*, *rentābilan*, *elementāran*, *efēmēran*, *ilūzōran*, *delikātan*, *apsōlūtān*, *tūberkulōzan*, *relātivan*, *penziōnī* i sl. Tako se te riječi govore, na primjer, u Dubrovniku, a i drugdje među štokavcima dalmatinskih gradova. Tu se očividno radi o sredinama u kojima su takve riječi odavna ušle u upotrebu prema romanskom obrascu s akcentom kao i u latinskom (npr. *instrumentālis* itd., odn. *actūālis* itd.) i podvrgle se naknadno štokavskom sistemu. Taj izrazito »dalmatinski« način naglašavanja takvih riječi sve više uzmiče pod pritiskom onoga prvoga, koji bi se mogao označiti kao »kontinentalan«, a vrijedi ujedno i kao standardan.

Nastaje pitanje: kako se ovdje objašnjuje početni akcent, kad se fonetički ne da lako pravdati?

Sufiksi pomoću kojih se izvode navedene riječi mogu se označiti kao vrsta »punih«, tj. semantički prozirnih elemenata, koji služe za tvorbu riječi određenih pojmovnih skupina, i to obično u terminološkom rječniku kakve struke: filozofije, sociologije, politike, pa matematike, fizike, medicine, gramatike itd. Ako je tako, onda se i riječi izvedene pomoću tih sufiksa mogu tretirati kao neka vrsta lažnih složenica, a u svakom slučaju sintagmatskih tvorba, koje se odlikuju

time što im drugi dio nema posebno, nego nekakvo opće značenje. Takve su riječi, osobito na području iste struke, svrstane u asocijativne nizove, pa ih govorno lice, služeći se njima u govoru, odanle tako reći »vadi« i, da bi se što bolje istaklo ono čime se one u istom nizu među sobom razlikuju, naglašava ih logički, tj. tako da početni slog dobiva kratkosilazan akcenat, ili kraće — ističe se intenzitetom. Taj se akcenat prihvaća onda kao konačan, tj. od govorne činjenice postaje jezičnom.⁵

Ovdje valja opet imati na umu da nam najveći broj takvih riječi dolazi preko njemačkoga jezika, gdje se one u pogledu akcenta sasvim slično, bolje reći — analogno ponašaju.⁶ Vrijedno je podsjetiti da njemački rječnici takve riječi tretiraju akcenatski različito, i to imenice s akcentom ili na početnom slogu, npr. *Gēnitiv*, ili na sufiksu, npr. *Kollektiv*, a pridjeve većinom s akcentom na sufiksu, npr. *relativ*, *elementär*, *intellektuäl* itd. U stvari, akcenat na sufiksu jest osnovni akcenat svih takvih riječi, a kad se javljaju u govoru, njihov se akcenatski lik mijenja: tada one na početnom slogu dobivaju snažan udarac intenziteta, koji se onda čuje kao glavni akcenat, dok onaj fonetički na sufiksu ostaje kao sporedan, podudarajući se s duljinom, dakle: *Gēnitiv*, *Kollektiv*, odn. (*ein*) *relativer* itd. Drugim riječima, u njemačkom se događa isto što i u nas, osim što se akcenat logičkoga podrijetla ne generalizira tako lako kao što u nas biva.

U vezi s time nastaje novo pitanje, znatno teže od onoga prvoga, gdje se radilo o općem objašnjenju pojave početnoga akcenta takvih riječi, a glasi: imamo li ovdje pred sobom pojavu naše ili njemačke fonetike? To pitanje pretpostavlja dvije mogućnosti:

1) ili nam takve riječi dolaze u liku s akcentom, na primjer, *genitiv*, *kolektiv*, odn. *relativan*, *elementäran*, *intellektuälan* itd. — kakav se i čuje među neštokavcima —, pa onda u stručnim krugovima podliježu djelovanju logičkoga akcenta;

2) ili nam dolaze preko njemačkoga s gotovim akcentom logičkoga podrijetla, dakle *gēnitiv*, *kōlektiv*, odn. *rēlativan* itd.

Kako se te dvije mogućnosti među sobom ne isključuju, možda bi pravi odgovor na pitanje mogao biti kompromis među njima: da su nam neke od takvih riječi sa stranim logičkim akcentom na početnom slogu došle prije nego masa ostalih i poslužile kao model za naglašavanje svih. Tu je nekadašnja škola, u eri utjecaja njemačkoga jezika na jednoj strani, a talijanskoga na drugoj, mogla igrati važnu

⁵ *Ibid.*, str. 215 i d.

⁶ Tj. kao i prave njemačke složenice, gdje logički akcenat postaje »glavni«, a fonetički ostaje sporedan npr. *Mäntel*, ali *Wintermäntel*; rjeđi je obratan redoslijed, ali također logički uvjetovan, npr. *Arbeitgeber* u suprotnosti prema *Arbeitnehmer*.

ulogu. Dosta je u tom smislu podsjetiti na razliku između »kontinentalnoga« i »dalmatinskoga« akcenta, na primjer, u školskom semantičkom nizu: *nōminatīv, gēnītīv, dātīv*⁷... prema *nominātīv, genītīv, dātīv* itd.⁸

No značajno je, s druge strane, što uza svu prevagu akcenta logičkoga podrijetla u riječima o kojima se radi ima slučajeva da se ova ili ona riječ otimlje logičkom akcentu; tako, na primjer, imamo *invētār*, a ne **inventār, kapitāl*, a ne **kāpitāl, kriminal*, a ne **krimīnāl, materijāl*, a ne **māterijāl, aperitīv*, a ne **āperitīv*, i sl. To će biti stoga što se te riječi kao osamljeni leksemi više ili manje konkretna značenja nalaze izvan asocijativnih nizova izvedenica slične tvorbe. Poučna je u tom pogledu razlika između *pōtencijāl* u smislu »način mogućnosti« (u nizu sa *kōndicionāl, ireāl*, pa dalje *instrumentāl* itd.) i *potencijāl* u smislu »snaga« (osamljena riječ).⁹

Nije čudo što u govoru ima i danas kolebanja, na primjer, između *kolēktīv* i *kōlektīv, seminār* i *sēminār*, pa čak i između *kalēndār* i *kālendār* itd. Ta kolebanja samo potvrđuju da se prijelaz s fonetičkoga akcenta na logički može vršiti i u nas.

Udara u oči da se među našim riječima dvosložne imenice i trosložni pridjevi više odupiru logičkom akcentu nego odgovarajuće riječi s više slogova. Imamo, na primjer, samo *māsīv, misāl, mōrāl*, pa čak i *vōkāl, nāzāl, vėlār*, dok se neke druge takve riječi kolebaju u akcentu; tako RK ima *plūrāl, āktīv* i *pāsīv*, a DJ i K *plūrāl* (B *plūrāl*), sva tri *āktīv, pāsīv*; ili B ima *dūāl*, a DJ i K *dūāl* (RK *dūāl*). I ovdje je, po DJ i K, karakteristična razlika između *āktīv* »radno stanje glagola« (u nizu sa *pāsīv*) i *āktīv* »radna grupa« (osamljena riječ). To isto vrijedi također i za pridjeve. Tako, na primjer, tri novija rječnika bilježe: *mōrālan, mōdēran* i *pōrōzan*. Ali i tu ima kolebanja: u B i DJ nalazimo, na primjer, *fōrmālan, fātālan, prēcīzan, sērvīlan, sūmāran*, a u RK *fōrmālan, fātālan, prēcīzan, sērvīlan, sūmāran*; ili u B *fiktīvan*, a u RK i DJ *fiktīvan*. Tu i tamo se i u istom rječniku pridjevi istoga tipa akcenatski različito tretiraju. Tako RK ima *mōrālan*, ali *fātālan*, B ima *fiktīvan*, ali *āktīvan*, a DJ ima *pōrōzan*, ali *nērvōzan*. Sva ta kolebanja dijeli i K. Reklo bi se, dakle, da na tom akcenatskom području vlada u nas prilična zbrka; u stvari, oba su akcenta u upotrebi, a pisci rječnika, birajući između dvije mogućnosti, uzimlju čas jednu čas drugu.

⁷ Tako DJ, dok B ima *dātīv*, RK *dātīv*, a K *dātīv* i *dātīv*!

⁸ Ni u prvom slučaju, pri »dalmatinskom« izgovoru, nije logički akcentat isključen, ali samo kao govorna činjenica, npr. u suprotnosti: »Ne *nōminatīv*, nego *vōkātīv*«.

⁹ Griješi K što obje riječi daje s istim akcentom: *potencijāl*; ali i on razlikuje između *āktīv* i *āktīv* (v. niže).

Kako vidimo, i ovdje se logički akcenat očituje s istim efektom: promjena tona na početnom slogu dovodi do kratkosilaznoga akcenta na njemu, a on se onda fiksira kao konačan.

*

U zaključku valja istaknuti da se u nas — na području složenica i izvedenica o kojima je ovdje, a i na drugom mjestu bila riječ — djelovanje logičkoga akcenta očituje u prilično složenim okolnostima, gdje nije svagda lako razlučiti što je vanjski utjecaj, a što unutrašnji proces, a u ovome drugom slučaju — što je rezultat fonetičkih modela, a što logički akcenat u pravom smislu riječi. Jer logički se akcenat lako raspoznaje onda kad ova ili ona riječ dobiva na početnom slogu unatoč sistemu, npr. *kilogram* pored *telègram* (kao *prèd-igra* pored *igra*), ali bi takav akcenat mogao također iskorišćivati i kakav postojeći model, npr. *mikrofòn* pored *mikròfòn* (kao *sāmostān*; isp. *sūstanār* pored *stānār*). Je li ovaj posljednji model po srijedi i u slučaju izvedenica kao *kòlektiv* pored *kolèktiv*, također se ne da ustanoviti.

Na svaki način, vidljiva prevaga kratkosilaznoga akcenta na početnom slogu svih takvih riječi obično je znak prisutnosti logičkoga akcenta na njima.

M. Kravar: ANOTHER CASE OF THE LOGICAL WORD-STRESS

Summary

With reference to his former article on the logical word-stress in Serbo-Croatian (*Ivšićev zbornik*, Zagreb 1963) dealing with some groups of nominal compounds, the author first points to the action of such stress upon compound loan-words of Latin-European origin and then treats some derivatives of the same origin, which are also subject to its action.

Both in compounds and in derivatives in question logical stress appears under rather complex circumstances, where it is not always easy to discern the respective shares of foreign influence and of inner processes, and in the case of the latter — the results of the phonetic patterns and of the logical stress proper.

At any rate, the prevalence of the initial short-falling accent on such words is as a rule a sign of the presence of logical stress.